

mely tartózkodik a mélyebb elemzéstől és értékeléstől. A könyv szerzőjének marxista beállítottsága tulajdonképpen a kritikai igényben jut kifejezésre. Eszerint szempontja az UNESCO-nak azt a programjavaslatát is fenntartással kezeli, mely a béke és a haladás érdekében fordul a világ minden nemzete és tudósai felé, s közben egyszerűen adottnak, változathatatlanak tekintti a gazdaságilag és politikailag erősebb társadalmi rendszerek akulturáció formájában jelentkező manipulatív befolyását.

Sveta Lukić az anyagiség hatalma, a szellemtelenség uralma, az elvakult nacionalizmus ellen emeli fel szavát, mikor a sajátjához hasonló kis népek értékeinek helyét keresi és követeli a mai világ irodalmi-kulturális köztudatában. Eközben akaratlanul is bizonyos mértékig elfogulttá és önzővé válik. A háború utáni jugoszláv irodalom ugyanis hatalmasat nőtt a külföld szemében, ezért felesleges amiatt aggályoskodni, hogy nem mindig igazi esztétikai érdekek vezették a külföldi kiadóházakat országunk alkotásainak lefordításáskor, vagy hogy középszerű francia művek még mindig nagyobb visszhangot keltenek nálunk, mint amilyen hatást a mi elsőrangú költőink gyakorolnak Párizsban. Az igazi humanista értelemben vett univerzalizmusnak szerintem akkor tehetett vol-

na Lukić konkrétabb és ezért jelentősebb szolgálatot, ha saját maga is alkalmazta volna az írónak ajánlott helyi színek elvét és a saját háza tája problematikájából indul ki. Talán tanulságosabb lett volna felmérni: vajon milyen a népek és nemzetiségek kultúrájának kapcsolata nálunk. Az utóbbi időben ismét felszínre került nacionalizmus és irredentizmus tanúsága szerint akkor lendítenénk igazán nagyot a nagyvilág kultúráján s a mi külföld előtti tekintélyünket is főleg abban az esetben növelnénk, ha mindenekelőtt a saját mikro-viszonyainkat mérnénk fel; ha nyíltabban néznénk szembe vele: hogyan is fogadja és értékeli nálunk a többség a kisebbséget, és mit is mutatnak erre vonatkozóan a különféle adatok.

Az viszonylag már némileg fájó, hogy Sveta Lukićot összehasonlíthatatlanul jobban érdeklik az amerikaiakkal, a németekkel, a szovjetekkel és a lengyelekkel való művelődési kapcsolataink, mint északi szomszédaink barátsága. Pedig aligha közeledett valaki olyan nagy tettekben kifejeződő jóindulattal a délszlávok kultúrájához, mint Németh László, Csuka Zoltán és utódaik. De hát mi nem mindig gondolunk arra, hogy közelebbi célok vállalása nélkül a távolabbiakat sem valósíthatjuk meg.

Vajda Gábor

RENDSZERELMÉLET

Niklas Luhmann: Teorija sistema — Svrhovitost i racionalnost
Kiadó: Globus, Zagreb, 1981. 350 oldal

Az embert körülvevő világ bonyolultságának részletes feltárása hihetlenül nehéz. A történelem folyamán állandóan jelen volt, és van az a törekvés, s amely megpróbálja ezt az összetettséget valamilyen formában leegyszerűsíteni. A fejlődés so-

rán kialakult egyes társadalmi rendszerek megjelenése tekinthető a redukció egyik lehetséges formájának. Minél bonyolultabbá vált egy rendszer, annál összetettebbé váltak az irányítási feltételek is. A különböző időben és társadalmi rendszerben élő

szociológusok többsége részletesen foglalkozott a rendszerelmélet széles körű problémáival. Az általuk felállított elméletek egy része többnyire az egyes, részükről elfogadott társadalmi berendezés pozitívumain alapul, a másik részre viszont jellemző a nagyfokú absztrakció, a gyakorlati problémák megoldási lehetőségétől való eltávolodás.

Napjainkban a mind nagyobb társadalmi összetettség és a szociológiai elméletek sokasága miatt egyre nagyobb bizonytalanság érezhető a szociológiában. Ennek oka a szociológia egységes gyakorlati és elméleti alapjának hiányára vezethető vissza. A 60-as évektől kezdve jelentkezik a neofunkcionalizmus mint új irányzat, amelynek legfőbb törekvése az univerzális társadalmi rendszerelmélet megalapozása. Ez az elmélet abban tér el a többitől, hogy nemcsak a funkcionálizmus egyoldalúságát — mint ahogyan azt Parsons interpretálja —, hanem az eddigi globális szociológiai elméletek össz jellemzőit is alapul veszi. A neofunkcionalizmus egyik kiemelkedő képviselője, s egyben a neoliberalista irányzathoz tartozó elméleti szociológus is, Niklas Luhmann. Legújabb könyvét, amelynek eredeti címe Zweckbegriff und systemrationalität, 1968-ban jelentette meg Tübingenben. A szociológusok körében az itt leírt új filozófiai jellegű rendszerelméletével érdemelte ki az általános elismerést. Tekintetbe véve ennek jelentőségét a szociológia terén, Franjo Zenko fordításában nálunk is megjelent a Biblioteka novi svijet sorozatban.

Figyelembe véve a szerző korábbi megjelent műveit, megállapítható, hogy itt nemcsak egy meghatározott szociológiai rendszert szemlél, hanem a neofunkcionalistákhoz híven az univerzális társadalmi rendszerelmélet megalapozására törekszik. Megállapítása szerint az egységes elméleti alap elengedhetetlenül

szükséges, vagyis a szociológia egyedül a tudat nagyfokú fejlődésével és az elméleti alap intenzív ápolásával képes kilábalni a jelenlegi bizonytalanságból.

A régi és igen erős tradíció a rendeltetést mint fogalmat az emberi, vagyis egyéni tevékenységre értelmezi. Luhmann a problémát abban látja, hogy a rendeltetés fogalmát egyesek megpróbálták a nagyobb emberi csoportokra, szervezetekre, sőt társadalmi rendszerekre is vonatkoztatni. Az egyéni tevékenység és rendszer közötti különbség (elentét) problematikája képezi a könyv fő gondolatmenetét. Luhmann a következő kérdésre keres választ: Mi a rendeltetés szerepe egy rendszer racionalitásában? A válaszadás reális lehetősége inspirálta a szerzőt erre a legújabb próbálkozásra.

A rendeltetés mint külön kategória fogalmát az új szociológiai elméletben, nem tartalmi-értéki, hanem funkcionális szempontból elemzi, megnövelve így a szemlélt rendszer komplexitását. A tevékenység fogalmát viszont úgy értelmezi mint valamennyi, szemantikusan orientált, a környezet felé hasznos emberi viselkedést. A rendszer rendeltetését és racionalitását, ahogyan a címből is kitűnik, nem egy általános, hanem az általa meghatározott rendszerre vonatkoztatva értelmezi. A továbbiakban ugyanis azokkal a rendszerekkel foglalkozik, amelyek egy vagy több ember konkrét tevékenységéből adódnak és amelyeket mint környezetet az elképzelt tevékenységek kapcsolata határol.

Minden olyan próbálkozás, amelyenre Luhmann is vállalkozott, egy igen magas fokú absztrakciót igényel, meglehetősen nehézkessé téve így a könyv megértését. Könnyítésképpen a szerző egy rövid áttekintést ad a problematikát érintő szociológiai elméletekről, ami egyben

bevezetőként is szolgál a további elméleti fejtegetéshez. A könyv öt fejezete röviden a következőket tartalmazza. Az első fejezet részletezi a hatás eléréséhez szükséges egyéni tevékenység értelmének magyarázatát. Latolgatva a második fejezetben az ilyen felfogásban értelmezett rendeltetés hiányosságait. A harmadik fejezet bemutatja az újabb kísérleteket, amelyek új szemszögből próbálják megvilágítani a rendeltetés fogalmát. Milyen specifikus szerepet tölt be a rendeltetés orientáltság a társadalmi rendszerben, szervezetben, és milyen előfeltételt követel meg egy ilyen hozzáállás a rendszertől és környezetétől? Erre ad választ a negyedik fejezet. Végül az ötödik fejezetben a szerzett tapasztalatokat bizonyítja, megvilágítva ezen keresztül néhány olyan problémát, amely összefügg a rendeltetéses programok felállításával egy rendszeren belül.

Érdekes kiemelni a szerző néhány megállapítását. Először elemzi, majd megkérdőjelezi a rendeltetés/eszköz mint teleológiai elv alkalmazását a szociológiai realitás mint rendszer viselkedésének leírásában. A továbbiakban a klasszikus szervezéstudomány egyik alapelvét részletezve, ahol a rendeltetés/eszköz fogalma azonos az egész/rész fogalmával, Luhmann állítja, hogy a jelentkező nehézségek, amelyekkel ma a klasszikus szervezéstudomány küzd, potenciális forrásának tekinthető az alapelvben lévő két fogalom ködös kapcsolata. Szerinte az egész/rész, mint séma a dolgok összetett állapotának statikus modellje, míg a rendeltetés/eszköz, mint séma a tevékenység megjelenésének dinamikus okozati (kauzális) modelljén alapszik. A következő megállapítás, ami alapként szolgál Luhmann új elméletéhez, a strukturális-funkcionális elmélethez kapcsolódik. Ezen elmélet egyik elve tulajdonképpen fel-

tételez egy szociológiai rendszert, meghatározott struktúrákkal és felteszi a kérdést: Mely funkciók tudják biztosítani a rendszer fennmaradását az adott struktúrák mellett? Véleménye szerint ilyen értelmezésben a funkció fogalma a rendszer belső kategóriájává válik, lefokozva így magát a rendszeren belüli sikerek és az alrendszerek szerepének meghatározására. Ez az oka annak, hogy a strukturális-funkcionális elmélet képtelen azzal a problémával foglalkozni, ami a struktúra létrehozását és ezzel együtt a rendszer fogalmának értelmét taglalja.

A szerző kutatásának legfőbb eredménye tehát:

— A megoldhatatlan társadalmi problémákat a következőképpen lehet megoldhatóvá tenni: Az első lehetőség az úgynevezett operacionálás, ami nem más, mint a probléma empirikus meghatározása. Ezt az eljárást csak akkor lehet alkalmazni, ha a tervezés időhorizontja bezárt, meghatározott. Más szóval ez azt jelenti, hogy megvan határozva az az időintervallum, amelynek végén jelentkeznie kell a megfelelő hatásnak, mint a tevékenységek eredménye. Ellenkező esetben hiányzik a rendeltetések operacionáltsága, bármennyire is pontosan megvannak határozva.

— A rendeltetés és a racionalitás a rendszer összetettségének redukálására szolgál.

— A társadalmi rendszernek természetüknél fogva nincsenek alárendelve egy meghatározott „jó” rendeltetésnek, de egy bizonyos feltételzés mellett lehetséges rendeltetéssel definiálni egy adott rendszer fennmaradásának problémáját. Ezzel lehetségessé válik a rendszer komplexitásának redukciója.

— A bennünket körülvevő környezet összetettsége hozza létre a különböző társadalmi rendszereket, aminek eredménye az említett re-

dukció. Ennek sikeressége az emberi tevékenységek kapcsolataitól függ.

— Elméletileg elemezve a mindennapi emberi tevékenységek halmazát, a fő probléma nem mindig a világ természetes összetettségéből, hanem magának a társadalmi rendszereknek a mesterséges, az ember által történő összebonyolításából ered.

— A strukturális-funkcionális elmélet alapelvétől eltérően Luhmann azt állítja, hogy a rendszernek nincs egy adott struktúrája, ráépítve erre a megfelelő funkciót a

rendszer fennmaradásának érdekében, hanem a funkcióktól függően kell kialakítani a megfelelő struktúrákat.

A könyv legfőbb hiányossága, hogy egyetlen módszert sem ad, amivel lehetséges volna konkrétan elérni a rendszer összetettségének bizonyos fokú redukálását. Luhmann interdiszciplináris közelítése jelen van a probléma megoldásánál, amit a felhasznált igen gazdag irodalom is igazol.

Gazafi László

VILÁGGÁ TEREBELYESEDŐ ESZME

Henri Lefebvre: Misao postala svijetom, Treba li napustiti Marksza? (Világgá terebelyesező eszme, Szükség van-e Marxra?) Globus Kiadóvállalat, Zágráb, 1981.

Kutatások és viták

„Korunk marxizmusa legfontosabb problémáinak és főbb folyamatainak az elemzése során egyértelmű megállapítást nyerhet, hogy Henri Lefebvre századunk olyan nagy gondolkodójának a sorába tartozik, mint Lukács, Bloch, Sartre, Marcuse és mások... Lefebvre a húszas évek közepe táján, nem sokkal az előző világháború és az első szocialista forradalom győzelmét követően került be a francia szellemi életbe... Lefebvre-nek a Marx korai munkáit értelmező írásai a marxizmus felújításának és továbbfejlesztésének igényével jöttek létre. Ilyen vonatkozásban — különösen a marxi gondolkodás közgazdasági és filozófiai jelentőségét, valamint a „gazdasági fetiszizmus” fogalmát, a külsővé válást és elidegenedést illetően — Lefebvre tanulmányai lényegesen eltávolodnak a hivatalos marxizmustól... Ha ennek a könyvnek kapcsán párhuzamokat keresünk korunk gondolkodójának a művei között, akkor fenntartás nélkül állíthatnánk

Lukács *Történelem és osztálytudat* és Marcuse kritikai elemzése, különösen *Az egydimenziós ember* mellé.”

(Rade Kalanj: Henri Lefebvre és a marxi elmélet, Előszó)

Tanulmánykötete első fejezetében Lefebvre azzal az alapvető kérdéssel foglalkozik, hogy „mit jelent ma a -marxizmus-?” (11. o.), vajon tudomány, filozófia, „elmélet”, vagy pedig ideológia? Lefebvre ezekre a lényeges kérdésekre igyekszik választ adni, miközben említést tesz „a marxista elmélet és a politikai gyakorlat különállásáról” (12—13. o.), azzal a megállapítással, hogy jelenünknek lényegre törően rá kell tapintania, hogy „... a klasszikus marxizmusból mit lehet és mit kell kiszűrni az új szemlélet javára” (13. o.). Ennek következtében jelentkezik manapság a marxizmussal kapcsolatban az a két nézet, amelyet a szerző egyrészt „triumfális” tézisnek nevez meg, mely szerint „minden egyre jobb lesz” (13. o.) és „a szoci-